

УДК 346.3

В.Ю. САЛЕНКО, Донецький національний університет

ЩОДО ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМ ГОСПОДАРСЬКОГО ДОГОВОРУ, ЯКИЙ СУПЕРЕЧИТЬ ІНТЕРЕСАМ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА

Ключові слова: недійсний господарський договір, інтереси держави і суспільства, господарський процес

Розвиток підприємництва та зростання ділової активності суб'єктів господарювання неодмінно призводить до збільшення ролі господарських договорів, тим паче, що шляхом укладання та виконання таких договорів вирішуються також певні загальнодержавні та соціальні задачі. Зі зростанням кількості господарських договорів зростає й кількість питань щодо відповідності того чи іншого господарського договору інтересам держави і суспільства, а отже, як наслідок, спостерігається тенденція збільшення відповідних судових спорів. Слід звернути увагу на той факт, що у чинному законодавстві відсутній чіткий порядок визначення недійсним господарського договору, що суперечить інтересам держави і суспільства, а тому Верховним Судом України та спеціалізованими вищими судовими інстанціями через наявність у судовій практиці недоліків при розгляді таких у справ не одноразово надавалися роз'яснення та узагальнення з метою однакового застосування судами законодавства у цій сфері, оскільки суди на даний час не мають єдиної позиції з цього питання. У цьому випадку, враховуючи відсутність сталої судової практики, питання щодо порядку визнання недійсним господарського договору, що суперечить інтересам держави і суспільства, є досить актуальним.

У науці господарського права питанням

недійсності господарського договору приділяється немало уваги. На особливу увагу зазначають роботи О.А. Беяневич [1], Ж.А. Білоус [2, с.31–41], В.І. Жекова [3, с.26–30] та інших. Проте питання щодо порядку визнання недійсним господарського договору, що суперечить інтересам держави і суспільства, потребує більш детального дослідження. Тому метою даної статті є обґрунтування пропозицій щодо удосконалення процесу визнання недійсним господарського договору, який суперечить інтересам держави і суспільства, що забезпечать єдиний підхід при застосування законодавства у цій сфері та дозволять уникнути певних проблем в правозастосовній практиці. Її новизна полягає в обґрунтуванні необхідності відповідних законодавчих змін які би визначали, поперше, що наслідки недійсного господарського договору, який суперечить інтересам держави і суспільства, не можуть застосовуватися без наявності судового рішення щодо визнання такого договору недійсним, а подруге, що господарським судам підвідомчі справи у спорах, що виникають у зв'язку із визнанням господарських договорів недійсними, у тому числі за вимогою відповідного органу державної влади.

Загальні правила щодо недійсності господарських зобов'язань встановлені ст.207 Господарського кодексу України (далі – ГК) [4], згідно з якою господарське зобов'язання, що не відповідає вимогам закону, або вчинено з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, або укладено учасниками господарських відносин з порушенням хоча б одним з них господарської компетенції (спеціальної правосуб'єктності), може бути на вимогу однієї із сторін, або відповідного органу державної влади визнано судом недійсним повністю або в частині. При цьому, відповідно до ст.174 ГК, однією з підстав виникнення господарського зобов'язання є господарський договір та інші угоди, передбачені законом, а також угоди, не передбачені законом, але такі, які йому не суперечать. З огляду на викладене, господар-

ській договір розглядається як різновид угоди, яка слугує підставою виникнення господарського зобов'язання.

Отже, враховуючи зміст глав 19, 20 та 22 ГК, господарський договір може розглядатися як господарське зобов'язання, в силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо) або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управлена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку. Звідси, положення ст.207 ГК необхідно тлумачити як такі, що стосуються недійсності господарських договорів.

Перед усім слід зазначити, що ГК на відмінну від Цивільного кодексу України (далі – ЦК) [5] не містить поділу договорів на нікчемні (ч.2 ст.215 ЦК) та оспорювані (ч.3 ст.215 ЦК), принципова відмінність між якими полягає у тому, що нікчемний договір є недійсним в силу закону, а оспорюваний стає недійсним внаслідок прийняття судового рішення, яке має зворотню силу у часі. Отже ч.1 ст.207 ГК розглядає господарський договір, що суперечить інтересам держави і суспільства, як оспорюваний, тобто такий, що може бути визнаний недійсним виключно судом.

Однак Верховний Суд України стоїть на тій позиції, що господарський договір, учинений з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, водночас є таким, що порушує публічний порядок, а отже визнання недійсним такого договору у судовому порядку не вимагається [6]. Крім того, Вищий господарський суд України у пункті 21 інформаційного листа від 07.04.2008 р. № 01-8/211 «Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України» взагалі зазначає, що на відміну від ЦК ГК фактично розглядає як оспорювані всі ті зобов'язання, які виникають з правочинів, які за ЦК є нікчемними [7].

Разом із тим, у сучасній науковій літературі вказується на те, що ч.2 ст.215 ЦК повинна тлумачитися таким чином, що ЦК не виключає можливості пред'явлення та розгляду по суті позову про визнання недійсним договору, який визнається законом нікчемним, а тому в таких випадках суд має вирішити спір по суті [1, с.385]. До того ж, у пункті 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» зазначено, що вимога про встановлення нікчемності правочину підлягає розгляду в разі наявності відповідного спору [8]. Крім того, у інформаційному листі Вищого господарського суду України від 13.08.2008 р. № 01-8/482 зазначається, що позовні заяви про визнання нікчемних правочинів недійсними приймаються і розглядаються господарськими судами на загальних підставах [9].

Отже, навіть у випадку, коли господарський договір, який суперечить інтересам держави і суспільства, розглядати як нікчемний, при наявності відповідного спору такий договір необхідно визнати недійсним тільки у судовому порядку.

Слід також зазначити, що спеціальною ознакою нікчемних договорів є те, що вони не породжують визначені договором наслідки. У свою чергу позов про визнання оспорюваного договору недійсним є позовом про перетворення і спрямований не на констатацію недійсності угоди, а на знищення правового ефекту договору, внаслідок чого угода стає недійсною. Рішення суду тут виконує функцію матеріально-правового юридичного факту, з яким закон пов'язує анулювання порочного, але до цього дійсного договору і припиняє правовідносини, що виникли на його підставі [10, с.138]. Враховуючи спрямованість ГК на забезпечення достатнього простору для договірного розсуду сторін, самостійності суб'єктів господарювання, їх прав та захист як публічних, так і приватних інтересів учасників господарського обороту, а також можливі правові наслідки недійсного

господарського договору, який суперечить інтересам держави і суспільства, мова про такі договори повинна вестись лише у контексті їх оспорюваності.

Отже, необхідність визнання недійсним господарського договору, який суперечить інтересам держави і суспільства, тільки судом, що закріплено ч.1 ст.207 ГК, цілком обґрунтована. Про це свідчить і судова практика господарського суду. Зокрема, у постанові Вищого господарського суду України від 09.09.2009 р. у справі № 39/44-09 про стягнення коштів за недійсним правочином колегією суддів зазначено, що третьою стороною договір поставки, зміст якого становлять права та обов'язки сторін, було визнано нікчемним, однак позивач не надав доказів щодо визнання судом, відповідно до приписів ст.207 ГК, даного договору недійсним. Позивач просить стягнути з відповідача все одержане за угодою, яка визнана нікчемною третьою особою, що свідчить про вимогу позивача про застосування правових наслідків недійсної угоди. Наслідки визнання господарського зобов'язання недійсним встановлені ст.208 ГК. Оскільки господарське зобов'язання, що укладене між позивачем та відповідачем ні за позовом третьої особи, ні за позовом сторін не було визнане недійсним в судовому порядку, а чинним законодавством третій особі право на визнання господарського зобов'язання недійсним (нікчемним) не надано, то господарський суд попередніх інстанцій дійшов правомірного висновку щодо відмови позивачу в задоволенні позову [11].

Однак адміністративні суди нерідко задовольняють позови про застосування наслідків недійсного господарського договору, що суперечить інтересам держави і суспільства, без судового рішення щодо недійсності такого договору через його нікчемність, що створює певні труднощі у практиці.

Враховуючи вищевикладене, вбачається доцільним доповнити ч.1 ст.208 ГК вимогою, що відповідні наслідки застосовуються тільки у разі визнання судом господарського до-

говору недійсним. Тобто, вказана норма повинна підлягати застосуванню лише у випадку, якщо господарський договір визнаний недійсним судом, як такий, що вчинений з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства.

Наступним питанням, що потребує додаткового дослідження, є уточнення підвідомчості справ у спорах, що виникають у зв'язку із визнанням господарських договорів, які суперечать інтересам держави і суспільства недійсними за вимогою відповідного органу державної влади, в зв'язку з тим, що до теперішнього часу з цього приводу виникають проблеми. Так, згідно з Господарським процесуальним кодексом України (далі – ГПК) справи про визнання недійсним господарського договору, який суперечить інтересам держави і суспільства, за позовом однією з сторін господарського договору розглядається господарським судом у порядку, передбаченому ГПК [12]. При цьому, стороною господарського договору може бути будь-який учасник відносин у сфері господарювання, у тому числі орган державної влади, у випадку, якщо такий орган у цьому договорі реалізує свою господарську компетенцію. Такі справи розглядаються господарськими судами на загальних підставах. Разом з тим, ст.207 ГК також передбачає, що господарський договір, який суперечить інтересам держави і суспільства, може бути визнано недійсним також на вимогу відповідного органу державної влади. З набранням чинності Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС) спори за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, встановлених законом, розглядаються адміністративними судами у порядку, передбаченому цим Кодексом [13]. У цьому випадку, суб'єкт владних повноважень може звернутися до адміністративного суду у разі, коли законом прямо передбачено таке право відповідного органу, хоча він не є стороною такого договору.

Звідси, спори про визнання недійсним господарського договору, що суперечить інтересам держави і суспільства, та застосування

наслідків за таким договором розглядаються, як зазвичай, судами у порядку, передбаченому КАС, оскільки позивачами у таких справах є відповідні органи державної влади, зокрема, органи прокуратори або державної податкової служби, з огляду на можливі наслідки визнання такого господарського договору недійсним, а тому виникає ситуація, коли питання щодо недійсності господарського договору, який суперечить інтересам держави і суспільства, вирішується судом, в одному випадку, у порядку, передбаченому КАС, а в іншому – у порядку, передбаченому ГПК. Отже, справи про визнання недійсним господарського договору та застосування наслідків за таким договором розглядаються судами різної підвідомчості, що не може сприяти однаковому застосуванню законодавства у цій сфері.

На даний час спори про визнання недійсним господарського зобов'язання розглядаються як за правилами КАС, так і за правилами ГПК. При цьому непоодинокі випадки, коли спори про визнання недійсним господарського договору, що суперечить інтересам держави і суспільства, розглядаються за правилами ГПК, а позови про застосування наслідків без визнання такого договору недійсним з огляду на його нікчемність розглядаються у порядку, що передбачений КАС. У таких випадках, адміністративні суди фактично дають оцінку господарським зобов'язанням, що виникають з таких договорів, тобто аналізують господарські правовідносини.

З цього приводу слід зазначити, що ГК забезпечує поєднання державного регулювання економіки та ринкової саморегуляції, тобто фактично поєднує у собі публічно-правові та приватно-правові норми в системі правового регулювання господарської діяльності. Як зазначає Д.М. Притика, визначальною ознакою господарських відносин є те, що хоча вони й засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні (автономії волі) та майновій самостійності їх учасників, проте для їх врегулювання законодавцем використовується поєднання компонентів приватного

та публічного права. Господарськими за своєю природою є справи за позовами органів державного управління, контролю та нагляду за господарською діяльністю щодо застосування адміністративно-господарських санкцій, а також справи про банкрутство [14]. Відповідно до ч.1 ст.12 ГПК господарським судам підвідомчі справи у спорах, що виникають, серед іншого, при укладанні, зміні, розірванні і виконанні господарських договорів, у тому числі щодо приватизації майна, та з інших підстав, крім спорів про приватизацію державного житлового фонду.

У науковій літературі вже було висвітлено немало пропозицій з обґрунтуванням необхідності розширення компетенції господарських судів [15]. Крім того, у Верховній Раді України зареєстрований законопроект, що значно розширює компетенцію господарських судів, поширюючи її і на спори, що розглядаються адміністративними судами, зокрема, щодо застосування до суб'єктів господарювання адміністративно-господарських та інших санкцій за результатами здійснення контрольної діяльності тощо [14].

Отже, з метою однакового застосування законодавства при розгляді питання щодо визнання недійсним господарського договору, який суперечить інтересам держави і суспільства, доцільним є розгляд таких справ у порядку, який передбачений ГПК, що унеможливить розгляд відповідних спорів у різних судах.

У п.2 рекомендацій Президії Вищого господарського суду України від 27.06.2007 р. № 04-5/120 зазначено, що з огляду на приписи частини третьої ст.22 Закону України «Про судоустрій України», згідно з якими місцеві господарські суди розглядають справи у спорах, що виникають з господарських правовідносин, а також інші справи, віднесені процесуальним законом до їх підсудності, та вимоги статей 1, 41, 12 ГПК господарські суди розглядають справи в порядку позовного провадження, коли склад учасників спору відповідає приписам ст.1 ГПК, а правовідносини, з яких виник спір, мають господарсь-

кий характер [16]. Звідси спори щодо застосування наслідків за таким договором за позовом відповідного державного органу, які зараз розглядаються судами за правилами КАС, повинні розглядатися за правилами ГПК, адже такі спори впливають саме з господарських правовідносин.

Враховуючи вищевикладене, доцільно доповнити ст.12 ГПК частиною 7, передбачивши, що господарським судам підвідомчі справи у спорах що виникають у зв'язку із визнанням господарських договорів недійсними, у тому числі за вимогою відповідного органу державної влади.

Таким чином, для забезпечення єдиного підходу при застосування законодавства у цій сфері та уникнення певних проблем в правозастосовній практиці необхідно, поперше, доповнити ч.1 ст.208 ГК вимогою, що наслідки недійсного господарського договору, який суперечить інтересам держави і суспільства, не можуть застосовуватися без наявності судового рішення щодо визнання такого договору недійсним, а по-друге, доповнити ст.12 ГПК частиною 7, передбачивши, що господарським судам підвідомчі справи у спорах, що виникають у зв'язку із визнанням господарських договорів недійсними, у тому числі за вимогою відповідного органу державної влади.

Внесення зазначених доповнень будуть сприяти врегулюванню відносин щодо визнання недійсним господарського договору, що суперечить інтересам держави і суспільства, зроблять неможливим розгляд справ про застосування наслідків за такими договорами без визнання їх недійсними з підстав нікчемності та усунуть колізію підвідомчості, що, у свою чергу, сприятиме захисту прав та законних інтересів усіх учасників господарських відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беяневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) : монографія / О. А. Беяневич. – К. : Юрінком

Інтер, 2006. – 592 с.

2. Білоус Ж. Проблеми визнання господарських договорів недійсними / Ж. Білоус // Юридична Україна. – 2004. – № 11. – С. 31–41.

3. Жеков В. І. Порушення моральних засад суспільства як підстава визнання правочину недійсним / В. І. Жеков // Суспільство. Державо. Право. – Вип. 4. Цивільне право. – 2005. – № 4. – С. 26–30.

4. Господарський кодекс України : від 16.01.2003 р. // ВВР України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.

5. Цивільний кодекс України : від 16.01.2003 р. // ВВР України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.

6. Постанова Верховного Суду України : від 18.09.2007 року по справі № 21-337во07 про визнання угоди недійсною та стягнення в доход держави коштів, одержаних за зобов'язанням // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

7. Інформаційний лист Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України» : від 07.04.2008 р., № 01-8/211 // Вісник господарського судочинства. – 2008. – № 3 – С. 45 – 66.

8. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» : від 06.11.2009 р., № 9.

9. Інформаційний лист Вищого господарського суду України «Про деякі питання застосування норм Господарського процесуального кодексу України, порушені у доповідних записках про роботу господарських судів у першому півріччі 2008 року» : від 13.08.2008 р., № 01-8/482 // Вісник господарського судочинства. – 2008. – № 5 – С. 77–90.

10. Тузов Д. О. Ничтожность и оспориемость сделок: Классическая доктрина и проблемы российской цивилистики / Д. О. Тузов // Цивилистические записки. – 2002. – Выпуск 2. – С. 135–178.

11. Постанова Вищого господарського суду України від 09.09.2009 р. по справі

№ 39/44-09 про стягнення коштів за недійсним правочином // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

12. Господарський процесуальний кодекс України : від 06.11.2001 р. // ВВР України. – 1992. – № 6 – Ст. 56.

13. Кодекс адміністративного судочинства України : від 06.11.2005 р. // ВВР України. – 2005. – № 35-37 – Ст. 446.

14. Пояснювальна записка до проекту Закону про внесення змін та доповнень до Кодексу адміністративного судочинства Украї-

ни та Господарського процесуального кодексу України : від 30.09.2008 р., № 1403 (щодо розмежування адміністративної та господарської судової юрисдикції).

15. Черленяк М. І. Юрисдикція господарських і адміністративних судів: проблеми розмежування компетенції / М. І. Черленяк // Економіка та право. – 2006. – № 3 (16). – С. 124–126.

16. Рекомендації Президії Вишого господарського суду України «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам» : від 27.06.2007 р., № 04-5/120.

Саленко В. Ю. Щодо визнання недійсним господарського договору, який суперечить інтересам держави і суспільства / В. Ю. Саленко // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 778–783 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10cvjdic.pdf>

Обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення порядку визнання недійсним господарського договору, що суперечить інтересам держави і суспільства, які забезпечать єдиний підхід при застосування законодавства у цій сфері та дозволять уникнути певних проблем в правозастосовній практиці. Розглянуті питання щодо підвідомчі господарським судам справ у спорах, що виникають у зв'язку із визнанням господарських договорів недійсними, у тому числі за вимогою відповідного органу державної влади.

Саленко В.Ю. О признании недействительным хозяйственного договора, который противоречит интересам государства и общества

Аргументированы предложения об усовершенствовании порядка признания хозяйственного договора, который противоречит интересам государства и общества, которые обеспечат единый подход при применении законодательства в этой сфере и позволят устранить определенные проблемы в правоприменительной практике. Рассмотрены вопросы относительно подведомственности хозяйственным судам дел по спорам, которые возникают в связи с признанием хозяйственных договоров не действительными, в том числе по требованию соответствующего органа государственной власти.

Salenko V.JU. About Recognition Void the Economic Contract which Contradicts Interests of the State and a Society

In the article argued proposition relatively improvement the order of confession of economic agreement, which conflicts with interests of the state and society, which will provide single approach during application of legislation in this sphere and will allow removing certain problems in courts practice. The questions were considered about jurisdiction of the economic courts of case on dispute, which arise up in connection with recognized invalid of economic agreements, including by order of corresponding public authority.